

felhők szállnak, csak soha, csak soha semmi sincs egy helyben, mozdulatlan. Maga az elmulás lassú, alig észrevehető, de annál biztosabb, határozottabb és kegyetlenebb. Annál valóságosabb, mert egyszerre, váratlanul köszönt ránk az új, az újabb pillanat, esemény. És a halál. Ahogy az idő véghezviszi művét, s elér a halálig, aztán kezdi az egészet előlről, úgy ér el Čosić az elkerülhetetlen véghez, a részletekben és az egészben is. A halál nem valami rendkívüli, hisz állandóan haldoklunk, pereg a homokóra, s amikor az utolsó szem is aláhull, azt már nem is lehet tudni, ott már semmi sincs, csak az üresség.

Se az emberek otthonának, környezetének vagy az utcának apró, különben jelentéktelen, de most fontossá, jelentőssé felnövő részletei — szöglet, egy repedés, szakadás —, se a személyek külseje, mozdulatai, szavai, szándékai, titkos gondolatai nem kerülnek el Čosić figyelmét. Kitér a legkisebb mozzanatra, csodálatos türelemmel, ritka megfigyelőkészséggel néz és jegyez. Mintha az a kép, melyet élénk tár, megszámlálhatatlan ilyen piciny darab-ból állna. Semmit sem hagy el, állandóan éber, mindent észrevesz, s ezzel sikerül regényében megteremtenie annak a világnak a légkörét, melyben a cselekmény (ha ilyen egyáltalán van művében) történik, azaz: ahol az idő állhatatosan, kitartóan végzi rettentő munkáját.

Nagyvárosi polgári környezet ez, melyben a bútorokat, agyvelőket, függönyöket, ereket, lelkeket egyaránt kezdte az idő. Nemcsak a kézzelfogható tárgyak és az emberek tartoznak ebbe a világba, hanem avatag gondolkodásmód és penészes szokások, unalom, tehetetlenség, kifáradt akarat, ernyedség, öntudatlan és hiábavaló védekezés az elmulás ellen.

Ezt a világot Bora Čosić sajátos és tagadhatatlanul hatásos módon fejezi ki: a hangsúly nála a mondaton van. Mondatai hosszúk, elnyúlnak és nyugalmisan kigyóznak; összetettségükben, szakadatlan hullámmásukban Čosić az idő múlása irodalmi megjelenítésének egy lehetőségét találta meg. Legtöbb mondata felsorolás. Egy összetett mondatban az időbeliség kérdését úgy oldja meg, hogy a mondatokat, időt jelentő kötőszavakkal fűzi egymásba, s mivel nincs belőlük sok, ismétlődnek, lüktetnek. Mint az idő múlásának, órák ketyegésének, harangok kongásának, szívek dobogásának figyelmeztető melódija.

A Tolvajok házá-t kísérleti regénynek nevezhetjük abban az értelemben, hogy az író nem a módszerrel, hanem saját erejével kísérletezett egy — számára — új műfajban és új ábrázolási eszközzel. A Svi smrtnj már nem kísérlet, hanem Čosić eddigi próbálkozásaitól nem független, komoly eredmény.

Hamisjátékosok leleplezése

Tomán László

ILLÉS ENDRE: HAMISJÁTÉKOSOK, MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 1958

1957-ben irodalmi esemény volt Illés Endre kritikáinak, tanulmányainak, esszéinek, emlékezéseinek gyűjteménye, a Krétarajzok, s egy külföldön élő ma-

gyar író Illyés Gyula, tamási Áron, Németh László, Déry Tibor és mások műveivel együtt a felszabadulás utáni legjobb magyar könyvek közé sorolta. 1958-ban kétségtelenül az év legjelentősebb könyvei közé tartozik Illés Endre Hamisjátékosok című kötete, amely elbeszéléseket, novellákat, történeteket, karcolatokat tartalmaz. Ez a két könyv, a siker mellett, másban is

rokonságot mutat: az esszéekben, kritikákban, főleg írói arcképekben, emlékezésekben Illés rövid történeteket, élményeket is elmond; elbeszéléseiben elmélkedéseket találunk, lelki és erkölcsi problémák taglalását, művészi kérdések fejtegetését. A tanulmányokat így élénkíti és így ad nekik sajátosság jelleget; elbeszéléseit, novelláit pedig, gondolati elemek bevezetésével, korunk emberét átfogóan bemutatató és kifejező művekké emeli, s minden műfajban következetes marad írói eljárásához: józanul, megdöntött, inkább értelmi oldaluk felől közelíti meg a dolgokat.

Illés Endre szépprózáját a személyek belső lényének elmélyedő vizsgálata jellemzi; tulajdonképpen egy-egy lélekrajz mindegyik írás ebben a kötetben, néhányuk nem is a cselekmény, az események, hanem a jellemábrázolás és a személyek lelki életének leírása kedvéért készült. Alaposan ismeri Illés az embereket, egész bizonyosan jobban, mint ők saját magukat. Többet lát meg belőlük, mint amennyit ők magukról elképzelnek vagy bevallanak. Kirívó egyének felvonulása ez: extravagáns polgárok, dzsentrik, szélsőes aszszonyok, sznobok, arszlánok, elfutó, titokzatos szépasszonyok, különcök, karrieristák, szajhák, spekulánsok, perverz intellektuelek, örültek lépnek színre s tűnnek el. Ez azonban nem azt jelenti, hogy Illés nem foglalkozik normális emberekkel. Röntgenszemé kereszttűtör minden ámitás álarcán, páncélján, és a színek végtelen skálájával rendelkező esete könyörtelenül festi le azt, amit a megtévesztő külső mögött talált: leleplezi az élet hamisjátékosait. Szeret könnyelmű alakokról írni, olyanokról, akik csupán játszanak az életben és az étellel; ő elfogadja ezt a játékot, valóságnak veszi; s mivel nincs benne beteg puritanizmus, nem akarja se a leírt személyt, se az olvasót nevelni, egy kicsit emelkedik csak alakjai fölé, nem rosszall, hanem megértő marad, s mintha mosolyogna az egészen, s azt mondaná: milyen kedvesek is ezek a fickók, nem ártnak senkinek az ember elszórakozik, ha nézi őket. Közülük állnak hozzá a bizarr ötletek is. Ezekből sohasem fogy ki, majd mindegyik írásában el-elejt belőlük, s fanyar mosolyával továbbmegy, otthagya az elbűvölt olvasót. Egészen jelentéktelen, apró eseteket is megír, amelyektől nagyon messze van az élet összetett, bonyolult teljessége; szinte az élet felszínén lebeg, s megelégedik valami könnyű, majdnem komolytalan esemény-

nyel. De csak látszólag. Ő mindennek a mélyén keres és talál egy szikrát: az emberit. Ezért tud legtöbb művében úgy belevágni az életbe, ezért érint végzetes dolgokat is, ezért zúg végig történeteiben oly sokszor a sors és a halál.

A szellemesség sohasem hagyja el. Tud enyhén gúnyos, szelíden szurkáló mondatokat írni; nem korbácsol, csak csipked. A polgárokról, bürokratákról, sznobokról nagyon finom, mondhatnám, ártalmatlan ironiával beszél, de a nagyszerűen adagolt gúny épp elég ahhoz, hogy az ábrázolt személyeket, cselekedeteiket és jellemüket kellően megvilágítsa, és sohasem mondjon le a művészi igényről. Mert Illés mindent a művészet szolgálatába állít, s nem a művészetet ítéli szolgasorsra. Emlékei kimeríthetetlenek; asszociációi lépten-nyomon felbukkannak; képre, életre, nőre, borra, könyvre, tájra, ajándékokra, utazásra emlékezik minduntalan. Írásait egy rengeteget tapasztalt, világlátott, emberismerő, lelkek mélyébe látó ember bölcsessége hatja át. Humánus árad belőle, az emberek iránti gond és szeretet. Mindez megnyilatkozik Illés írói magatartásában: rokonszenves, jogos önbizalomból eredő, szerény fölényt érzünk állandóan, melyben egy szemernyi fennhéjzás, önteltség sincs. Sőt, az olvasónak jól esik, hogy nyugodtan rábízhatja magát a jókedvű, jóakarátú, magabiztos íróra, amikor országokon, szerelmeken, éttermeken, kalandokon, tengereken át vezet útjuk. Illés megbízható, kiváló idegenvezető, az emberi sorsok, olasz városok, étlapok, úri raffináltság és a művészettörténet útvesztőiben

A második világháború után bekövetkezett társadalmi változások Illés alkotásaira is megtették a maguk hatását. Szó sincs valamilyen törésről vagy kiábrándító helyezkedésről, hisz erre nincs semmi szüksége. Illés azelőtt is időszerű író volt, az is maradt. Az új körülmények között hangja legfeljebb keményebb veretű, tematikája tágabb lett, a lényeges újat azonban a művek szellemében látjuk. Az élet, a megváltozott valóság, szivárgott be Illés írásaiba, s árnyalataival jelzi a külvilágban végbement fordulatot. Nagyon szép Illésnél, hogy mindig érzi az időszerűt, anélkül, hogy hódolna a divatnak, anélkül hogy megalkudna bármilyen követeléssel. S még szebb, hogy akár mennyire is időben, idejükben, tegnapban vagy mában élők az írásai, időtlenek és időtállóak.

Az olvasó, amíg a Hamisjátékosok története között bolyong, gyakran érzi, hogy nincs mindennel tisztában. Úgy van a dolgokkal, mint „A fiú” Gáborja, aki korán özvegy maradt, s feleségére már csak annyira emlékezik, „mintha tejüvegre nap süt, s mögötte árnyak mozognak.” Csak meszeji az író szándékát, az írás mondanivalójának értelmét, mert Illés ritkán mond el mindent végig, az események magvát, a végső okokat és következményeket; szinte elfojtja a szót, valamit rejteget. Titkokat tartogat. Az olvasónak kell rájönnie, — de nem is kell, hisz éppen az, amit az író nem mondott ki, amit elhallgatott, az a fontos, annak az eltitkolása végett írta egyes elbeszéléseit, azért beszélt, hogy hallgasson, hogy elhallgathasson valamit, s a dolgok nyitja, de bája is épp az, hogy keressünk — sohase találunk.

Külön értéke a könyvnek az „Olasz képeskönyv”, amely telítve van Itália színeivel, napsütésével, virágainak illatával, borainak zamatával, éjszakáinak muzsikájával. Önálló rész ez a Hamisjátékosokban, egy szerelem, házasság, csalódás és halál története, keretes elbeszélés, csodálatraméltó őszinteséggel, amely már-már önmarcangolássá válik, női alakjának vizsgálata kegyetlen leleplezés, amely néha a szadizmussal határos.

Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy Illés nyelve a témához szükséges érzelmi és értelmi színezésű, meleg, tömör, szemléletes, fényben és árnyban gazdag, tapintható, kimért, sallangoktól mentes nyelv. Mondataiban egy-egy nagyon élő állítmány lep meg bennünket („üvegen hasadás sikolt végig”, „hirtelen *szétugrott* közöttük a csend”), szokatlan hasonlatok csillannak a szövegben („egy jóra való nő láb úgy úszik el előttünk, mint ópiumszívók előtt az álom”); mondatai sokszor aforizmává sűrűsödnek; egyszer túlterheli őket, hogy görnyednek, roskadoznak a szavaktól, jelentésektől, láztól, szenvedélytől, máskor szinte meztelenre vetkőzteti, s két-három szó póreségével, aszkétikus egyszerűségével, mondatok csontvázával fejezi ki magát. Újabb elbeszéléseinek nyelve még egyszerűbb, közvetlenebb, mondatai karcsúbbak, de nem színtelenek, sőt, tele vannak izgató ritmussal és izgató fordulatokkal.

Az utóbbi időben alkalmunk volt olvasni néhány mai magyar elbeszélő könyvét: Illés prózáját tisztábbnak és tisztultabbnak, magasabbnak, emelkedettebbnek találtuk a többinél. Kötetnek nem egy darabja mint irodalom antológiai értékű, mint élmény felejthetetlen.

Kis falvak, nagy gondok

Sulhóf József

Egy gyorsfénykép Vajdaságról úgy, ahogyan csak a művelődés váltakozó foltjai mutatják, egyetlen felvétel volna. És egyoldalú. Mint a Giotto előtti kezdetleges festészetből, ebből a képből is hiányozna a *távlát*, festészeti és átvitt értelemben egyaránt. Amellett esetleg csak a fehér és fekete foltokat mutatná, ami az életben nem létezik, és éppen az árnyalások hiányoznának belőle, az a nagy tarkaság, amilyen a va-

lóság az ezeymi vonatkozásban megindult átalakulással, azzal, ami már érzékelhető, de eredményeiben még le nem mérhető. Az irodalomban is művészietlen, silány az a mű, amely kész tanulságokat erőszakol rá az olvasóra, ahelyett, hogy gondolkozásra készítetné és arra, hogy maga lássa, amit meglátni érdemes. A modern festészet lényege is az, hogy megszabadítja az embereket a természet rossz, sokszor gics-